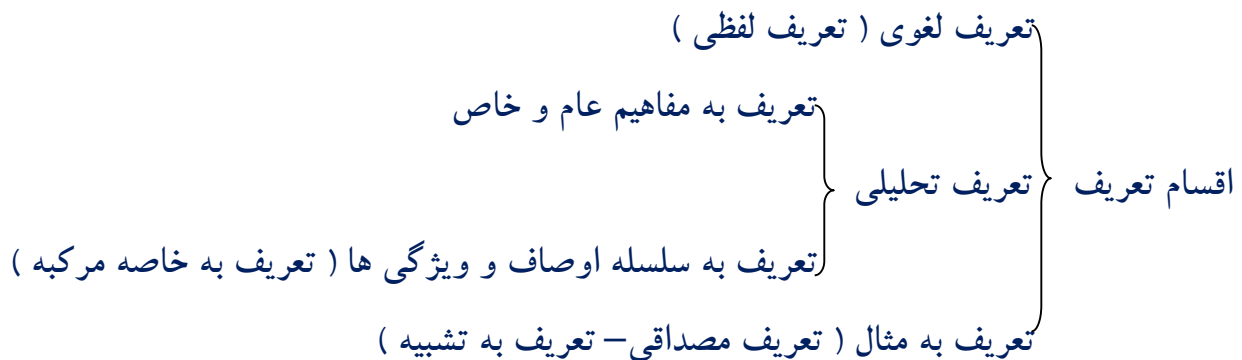

درس چهارم : اقسام و شرایط تعریف

- تعریف، کاربرد وسیعی در علوم مختلف دارد.
- در تمامی علوم از اصطلاحات تخصصی خاصی استفاده می شود که در آن علم تعریف می شوند؛ اصطلاحاتی همچون: گشتاور در فیزیک، قضیه در منطق، فتوسنتز در زیست شناسی، جلگه در جغرافیا
- در بحث و گفت و گوی میان دو نفر نیز داشتن تعریفی مشترک از یک مطلب اهمیت دارد.
- گاهی اوقات ریشه اصلی اختلافات ناشی از مشخص نبودن مفاهیم و نداشتن تعریفی دقیق از آنها است.
- آموختن نحوه تعریف صحیح مفاهیم و انواع تعریف، در زندگی انسان از اهمیت زیادی برخوردار است و ما را از دچار شدن به بسیاری از خطاهای ذهن باز می دارد.

- **تعریف لغوی (تعریف لفظی)** : معنای لغوی یک مفهوم یا نحوه شکل گیری لغوی آن بیان می شود.
 - ✓ بهمین: **مرکب از به** (خوب و نیک) + **من** (نفس و اندیشه)، به معنای اندیشه نیک است؛ نام یکی از فرشتگان آسمانی در دین ایران باستان و نام ماه یازدهم از سال خورشیدی
 - ✓ فردوس : **معرب کلمه فارسی پردیس**، به معنای باغ، بستان، بهشت.
 - ✓ ناجا: **مخفف حروف نخستین کلمات عبارت** «نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران»
- در این شیوه، از لغات و اصطلاحات مترادف و آشنا برای شنونده استفاده می شود .

■ تعریف از طریق ذکر مصادیق

ذکر نمونه ها یا تصاویری از مصادیق واژه مورد نظر یا موارد شبیه به آن مانند :

- ✓ **علایم راهنمایی** : تابلو هایی که در سطح شهر برای راهنمایی خودروها نصب شده اند.
- ✓ **مرکبات**: به پرتقال، نارنگی، لیمو که همگی از قلمه درخت نارنج و نوعی ترکیب با آن رشد می کنند،
- ✓ **رودخانه**: ارس ، کارون ، دز ، کرخه و....رودخانه هستند.

■ تعریف مفهومی:

۱- جیوه: فلزی است که در دمای طبیعی مایع است.

فلز بودن ویژگی مشترک جیوه با سایر عناصر مشابه آن است و وجه افتراق آن با سایر فلزات، مایع بودن در دمای طبیعی است

۲- انسان: حیوانی است که دارای قدرت تعقل است .

حیوان بودن ویژگی مشترک انسان و سایر موجودات زنده متحرک است و داشتن قدرت تعقل، وجه افتراق وی با سایر حیوانات به شمار می آید.

۳- مثلث: شکلی است که دارای سه ضلع است.

(مفهوم عام) (مفهوم خاص)

شکل بودن وجه اشتراک مثلث با مربع و دایره و... است و دارای سه ضلع بودن، وجه افتراق آن با سایر اشکال است.

✓ بنابراین در این روش با دسته بندی ویژگی های یک مفهوم به ویژگی مشترک با سایر مفاهیم مشابه

(امر عام) و ویژگی خاص آن شی (امر خاص، ویژگی منحصر به فرد) به تعریف شیء می پردازیم .

✓ تعریف را با مفهوم عام آغاز می کنیم و سپس مفهوم خاصتر را بیان می کنیم.

✓ از آنجا که در این تعریف به تحلیل مفهوم مورد نظر می پردازیم آن را تعریف مفهومی می نامند.

ترکیب انواع تعریف با یکدیگر

■ هدف از تعریف کردن، شناساندن مفاهیم و تصوره های مجهول برای شنونده است،

■ ارائه مجموعه ای از چند روش مختلف برای تعریف، به معرفی بهتر آن مفهوم کمک می کند .به مثال

زیر توجه کنید:

انتشارات: جمع انتشار و نشر، سازمانی است که فرایند تولید کتاب را برعهده دارد. مانند:

تعریف مفهومی

تعریف لغوی

تعریف از طریق ذکر مصادیق

انتشارات سمت ، انتشارات مدرسه و....

تمرین

۱- نوع تعریف های زیر را مشخص کنید:

نبی: لفظی عربی به معنای پیام آور، از ریشه « نبأ » **تعریف لغوی**

نبی: انسانهایی همچون حضرت ابراهیم، عیسی و موسی و حضرت محمد (ص). **تعریف از طریق ذکر مصادیق**

نبی: کسی که از عالم غیب خبر می دهد؛ معجزه ارائه می کند و انسان ها را به سوی اطاعت خداوند فرامی خواند.

تعریف مفهومی

بیماری های ویروسی: به بیماری هایی همچون سرماخوردگی، آنفلوآنزا، آبله مرغان و اُریون گفته می شود.

تعریف از طریق ذکر مصادیق

سوسبید: یارانه **تعریف لفظی یا لغوی**

مسجد: ساختمانی که مسلمانان برای دعا و عبادت و خواندن نماز به آنجا می روند. **تعریف مفهومی**

خانه **تعریف از طریق ذکر مصادیق**

خفاش: پستانداری که پرواز می کند و در شب شکار می کند. **تعریف مفهومی**

انسان: حیوان ناطق. **تعریف مفهومی**

شرایط تعریف صحیح

تعریف های زیر را بخوانید و بگویید آیا به خوبی مفهوم مورد نظر را معرفی می کنند؟

- ۱- هوا: اسطقس شفاف است که نور را از خود عبور می دهد. **تعریف واضح نیست. خیر**
 - ۲- دانشگاه: مرکزی علمی که زیر نظر وزارت علوم تحقیقات و فناوری مدرک علمی اعطا می کند. **جامع نیست**
 - ۳- مربع: شکل محدود به چهار ضلع. **تعریف مانع نیست .**
 - ۴- علت: چیزی است که معلول داشته باشد و معلول چیزی است که علت داشته باشد. **تعریف دوری**
- تعریف های بالا تعریف های خوبی نیستند. هنگام تعریف یک مفهوم لازم است به نکات زیر توجه کنیم:

شرایط تعریف صحیح

۱- واضح بودن؛

- در تعریف باید از **واژه های آشنا** برای شنونده استفاده کنیم تا واضح و قابل فهم باشد و نباید از واژه هایی استفاده نماییم که درک آنها برای شنونده دشوارترند و یا وی را به اشتباه می اندازند.
- باید از مفاهیم روشن تر و شناخته شده تر استفاده کنیم.
- از الفاظ مبهم و نامأنوس و ابهام و استعاره پرهیز کنیم؛ مانند:

قیمتی: ثمین (ثمین نامأنوس و ناشناخته تر از قیمتی است) هلال ماه: گوشواره آسمان (از استعاره استفاده شده است)

۲- جامع بودن؛

- تعریف باید تمامی مصادیق آن مفهوم را دربرگیرد و به اصطلاح « **جامع افراد** » باشد؛ به عنوان مثال:
- تعریف مثلث به «شکلی که دارای سه ضلع مساوی است» شامل خی از انواع مثلث مانند مثلث قائم الزاویه نمی شود.

تعریف فلز به عنصری که هادی الکتریسته است و در دمای معمولی جامد است، شامل جیوه نمی شود.

راه حل ساده برای فهم جامع بودن یا جامع نبودن :

جمله ای سوالی به شرح زیر نوشته و ابتدا تعریف را قرار می دهیم و سپس امر مورد تعریف

مسلمانان : شیعه

مثلث : شکل سه ضلعی

آیا **شیعه** شامل همه **مسلمانان** شده است ؟ بله : جامع است **خیر : جامع نیست**

آیا **شکل سه ضلعی** شامل همه **مثلث** شده است ؟ بله : جامع است **خیر : جامع نیست**

۳- مانع بودن؛

تعریف باید تنها بر مصادیق آن مفهوم صدق کند و بر مصادیق مفاهیم دیگر صدق نکند و در اصطلاح «مانع اغیار» باشد؛ به عنوان مثال:

تعریف آینه به شیئی که نور را منعکس می کند درست نیست، زیرا این تعریف تنها بر آینه صدق نمی کند و شامل سایر اشیای صیقلی نیز می شود.
تعریف مستطیل به شکلی با چهار ضلع که دو به دو موازی هستند تنها شامل انواع مستطیل نمی شود و بر لوزی نیز صدق می کند.

راه حل ساده برای فهم مانع بودن یا مانع نبودن :

جمله ای سوالی به شرح زیر نوشته و ابتدا تعریف را قرار می دهیم و سپس امر مورد تعریف

مربع : شکل چهار ضلعی

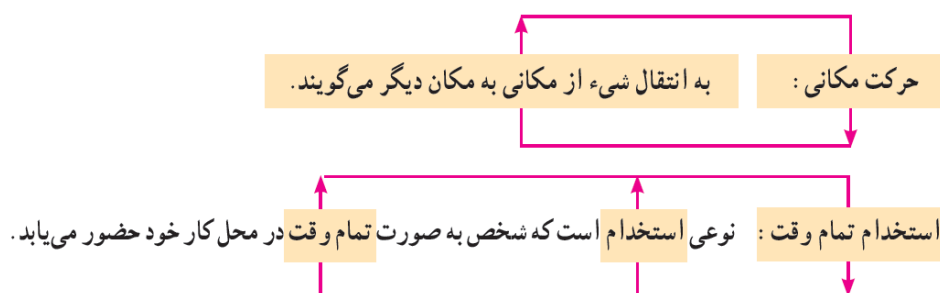
مثلث : شکل سه ضلعی

آیا **شکل چهار ضلعی** شامل غیر **مربع** شده است ؟ **بله : مانع نیست** **خیر : مانع است**

آیا **شکل سه ضلعی** شامل غیر **مثلث** شده است ؟ **بله : مانع نیست** **خیر : مانع است**

■ گاه شرایط دوم و سوم را در کنار یکدیگر ذکر می کنند و می گویند تعریف باید جامع افراد و مانع اغیار باشد (جامع و مانع باشد) یعنی رابطه تعریف با مصادیق آن رابطه تساوی باشد (و نه سایر نسبتهای چهارگانه)

۴- **دوری نبودن**؛ تعریف یک چیز **با استفاده از خودش** (تعریف شیء به خود) را تعریف دوری می نامند که تعریفی نادرست به شمار می آید.

تمرین :

اشکال تعریف های زیر را بیان کنید:

انسان: حیوان راست قامت:

مانع نیست

زمان: امری که با ساعت (ابزار اندازه گیری زمان) سنجیده می شود. دوری است

جامع نیست

پرنده: حیوانی که پرواز می کند .

خورشید: سکه طلایی آسمان .

واضح نیست. (استفاده از استعاره)

یم: قماقم.

واضح نیست. مبهم است. (استفاده از کلمه دشوار)

فعالیت تکمیلی

۱- کلماتی که توسط فرهنگستان زبان و ادب فارسی برای معادل‌های کلمات خارجی وضع می شوند، چه نوع

تعریفی به شمار می آیند؟ **تعریف لغوی**

۲- تعریف لغوی این کلمات را بنویسید: شابک، نداجا، پهباد، هما.

شابک: **مخفف شده حروف اول « شماره استاندارد بین المللی کتاب »**

نداجا: **مخفف شده حروف اول « نیروی دریایی ارتش جمهوری اسلامی ایران »**

پهباد: **مخفف شده حروف اول « پرنده هدایت پذیر از دور »**

هما: **مخفف شده حروف اول « هواپیمایی ملی جمهوری اسلامی ایران »**

۳- دیزی را برای افراد زیر تعریف کنید:

الف) برای کسی که آبگوشت خورده است. **نوعی آبگوشت در ظرفی مخصوص**

ب) برای فردی از کشوری دیگر که در زندگی خود تاکنون آبگوشت ندیده و نخورده است.

نوعی غذا شامل آب، گوشت، سیب زمینی و نخود ..

ج) از این تمرین چه نکته ای را درباره نحوه تعریف کردن مفاهیم نتیجه می گیریم؟ **در تعریف از مفاهیم آشنا و**

معلوم نزد مخاطب استفاده می کنیم و همواره از بدیهی ترین یا عام ترین مفاهیم اولیه آغاز نمی کنیم.

۴- نوع تعریف های زیر را تعیین کنید:

الف) کتاب مقدس: کتابهایی همچون قرآن و انجیل. **تعریف از طریق ذکر مصادیق**

ب) عینک دو کانونی: عینکهایی برای دید دور و نزدیک که در کنارهم در یک لنز قرار دارند و فرد را قادر

می سازند که هر دو فاصله دور و نزدیک را به وسیله یک عینک ببیند. **تعریف مفهومی**

ج) مروارید: تنها جواهری که توسط حیوانات تولید می شود. صدف لایه هایی را به دور شیء خارجی ای که وارد

آن شده است، ترشح می کند و بدین ترتیب مروارید پدید می آید. **تعریف مفهومی**

د) مثلث: شکلی با خطوط بسته که مجموع زوایای داخلی آن ۱۸۰ درجه است. **تعریف مفهومی**

۵- با مراجعه به کتاب های ریاضی و آمار (۱) و جامعه شناسی پایه دهم نوع تعریف های ذکر شده درباره

«آمار» و «کنش» را مشخص کنید.

آمار: (تعریف تحلیلی) در ص ۹۹ کتاب ریاضی و آمار (۱) پایه دهم آمده است: به مطالعه نحوه گردآوری،

سازمان دهی، تحلیل و تفسیر داده ها برای استخراج اطلاعات و تصمیم گیری، آمار گفته می شود.

کنش: (تعریف تحلیلی) در درس اول کتاب جامعه شناسی (۱) پایه دهم آمده است به فعالیتی که انسان انجام می دهد

کنش می گویند. کنش آگاهانه، ارادی و هدف دار است.

۶- اشکال تعریف های زیر را مشخص کنید:

الف) عارفی را پرسیدند: جوانمردی چیست؟ گفت: ترک کام جویی. گفتند: کام جویی کدام است؟ گفت: ترک

جوانمردی. **تعریف دوری**

ب) امتداد: بُعد مَفْطور در اجسام را گویند. **تعریف واضح نیست (استفاده از الفاظ دشوار در تعریف)**

ج) نقاشی: تصویری کشیده شده بر پارچه با قلم مو. **تعریف جامع افراد نیست زیرا نقاشی بر کاغذ را شامل نشده است.**

د) دقت: استعدادی نفسانی است که به وسیله آن ذهن، مطلبی را به دقت بررسی می کند. **تعریف دوری**

ه) ماهی: مهره داری که دارای آبشش است. **مانع نیست**

سوالات تشریحی

۱- اصطلاحات روبرو را تعریف کنید. الف) تعریف لغوی ب) تعریف از طریق ذکر مصادیق

الف) معنای لغوی یک مفهوم یا نحوه شکل گیری لغوی آن بیان می شود.

ب) ذکر نمونه ها یا تصاویری از مصادیق واژه مورد نظر یا موارد شبیه به آن

۲- هدف از تعریف کردن چیست؟ هدف شناساندن مفاهیم و صورهای مجهول برای شنونده است،

۳- شرایط تعریف صحیح را بنویسید. واضح بودن - جامع بودن - مانع بودن - دوری نبودن

۴- منظور از اینکه تعریف صحیح باید واضح باشد، چیست؟ در تعریف باید از واژه های آشنا برای شنونده استفاده

کنیم تا واضح و قابل فهم باشد و نباید از واژه هایی استفاده نماییم که درک آنها برای شنونده دشوارترند و یا وی را به اشتباه می اندازند.

۵- یکی از شرایط تعریف صحیح این است که تعریف باید «مانع اغیار» باشد. مقصود از مانع اغیار چیست؟

یعنی تعریف باید تنها بر مصادیق آن مفهوم صدق کند و بر مصادیق مفاهیم دیگر صدق نکند.

۶- یکی از شرایط تعریف صحیح این است که تعریف باید «دوری» نباشد. مقصود از دوری نبودن تعریف چیست؟

آیا این تعریف معتبر است؟ تعریف یک چیز با استفاده از خودش (تعریف شیء به خود) را تعریف دوری می نامند و تعریفی نادرست به شمار می آید.

۷- در تعریف زیر کدام یک از قواعد تعریف رعایت نشده است؟

تعریف آینه به شیئی که نور را منعکس می کند. مانع نیست

۸- تعیین کنید که در هر یک از تعاریف ذیل کدام شرط از شرایط تعریف صحیح رعایت نشده است؟

الف) تعریف قلب به موتور بدن. ب) سلامتی یعنی فقدان بیماری.

ج) آبله: نوعی بیماری پوستی که توسط ویروس انجام می شود.

جواب: الف) واضح نیست ب) تعریف دوری ج) مانع نیست

۹- اگر در تعریف «سخن چین» بگوییم «نام» چه ایرادی به این تعریف وارد است؟ مبهم است

۱۰- اگر در تعریف «هلال ماه» بگوییم «گوشواره آسمان»، چه ایرادی به این تعریف وارد است؟ مبهم است

۱۱- در تعریف مقابل چه اشکالی وجود دارد؟ تعریف بلبل به پرنده خوش آواز. مانع نیست

۱۲- دومورد از شرایط تعریف صحیح که در مثال روبرو رعایت نشده است بیان نمایید. انسان: جوهر آواز خوان

جامع و مانع نیست

۱۳- در تعریف مقابل چه اشکالی وجود دارد؟ «قیمتی = ثمین» **مبهم است**

الف) تعریف واضح و روشن نیست (ب) تعریف جامع و مانع نیست **جواب: الف**

۱۴- کدام تعریف، جامع و مانع نیست؟ (۱) انسان: جسم ناطق (۲) انار: میوه ی شیرین **جواب: ۲**

۱۵- نوع تعریف زیر را مشخص کنید. الف) موبایل: ب) عنقا: سیمرغ

ج) رسانه: ابزاری است که فرستنده به کمک آن، معنا و مفهوم مورد نظر خود (پیام) را به گیرنده منتقل می کند.

د) شهر: مانند شهر اهواز، سوسنگرد، هویزه

جواب: الف) تعریف از طریق ذکر مصادیق (ب) تعریف لغوی (ج) تعریف مفهومی (د) تعریف از طریق ذکر مصادیق

جاهای خالی را با استفاده از کلمات مناسب کامل کنید.

۱- گاهی اوقات ریشه اصلی اختلافات ناشی از مشخص نبودن مفاهیم و نداشتن دقیق از آنها است. **تعریفی**

۲- تعریف لغوی، تعریف نام دارد. **لفظی**

۳- تعریف را با مفهوم آغاز می کنیم و سپس مفهوم را بیان می کنیم. **عام - خاصتر**

۴- تعریف یک چیز با استفاده از خودش (تعریف شیء به خود) را تعریف می نامند که تعریفی نادرست به

شمار می آید. **دوری**

تعیین کنید کدام عبارت صحیح و کدام غلط می باشد.

۱- گاهی اوقات ریشه اصلی اختلافات ناشی از مشخص نبودن مفاهیم و نداشتن تعریفی دقیق از آنهاست. **درست**

۲- با دسته بندی ویژگی های یک مفهوم به ویژگی مشترک با سایر مفاهیم مشابه (امر عام) و ویژگی خاص آن

شیء (امر خاص، ویژگی منحصر به فرد) به تعریف شیء می پردازیم. **درست**

۳- تعریف را با مفهوم خاص آغاز می کنیم و سپس مفهوم عامتر را بیان می کنیم. **نادرست**

۴- تعریف باید تمامی مصادیق آن مفهوم را دربرگیرد و به اصطلاح «جامع افراد» باشد. **درست**

۵- تعریف باید تنها بر مصادیق آن مفهوم صدق کند و بر مصادیق مفاهیم دیگر صدق نکند و در اصطلاح

«مانع اغیار» باشد؛ **درست**

۶- تعریف آئینه به شیئی که نور را منعکس می کند درست نیست، زیرا این تعریف تنها بر آئینه صدق نمی کند و

شامل سایر اشیای صیقلی نیز می شود لذا مانع اغیار نیست. **درست**

۵- تعریف یک چیز با استفاده از خودش (تعریف شیء به خود) را تعریف دوری می نامند که تعریفی درست به

شمار می آید. **نادرست**